

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний університет

Програма
курсу соціології та методичні вказівки до
організації самостійної роботи
для студентів усіх спеціальностей
заочної форми навчання

Суми
Вид-во СумДУ
2006

1 МЕТА І ЗАВДАННЯ ВИКЛАДАННЯ ДИСЦИПЛІНИ, ЇЇ МІСЦЕ В НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

1.1 Мета і завдання викладання дисципліни

Підготовка кваліфікованих фахівців передбачає вивчення ними цілого ряду предметів, що відносять до загальноосвітніх дисциплін. До таких дисциплін належить і соціологія. Проте її значення для фахової підготовки кожного важко переоцінити, оскільки отримані в ході її вивчення знання та навички дозволять зрозуміти загальні механізми розвитку суспільства в цілому і конкретної групи чи особистості зокрема. Соціологічні знання дозволять зрозуміти і ті чинники, що визначають поведінку людини чи окремої групи.

Програма курсу соціології містить основні теми, що висвітлюють історію розвитку соціологічної думки, дають ґрунтовні уявлення про основи теоретичної та прикладної соціології. Лекційний курс для студентів заочної форми навчання невеликий – всього 8 годин. Тому значна частина матеріалу передбачає самостійну роботу студентів. З кожної з тем курсу рекомендується відповідна література.

Засвоївши курс, студент повинен знати, в чому полягає предмет, завдання та функції соціології, розумітися на методології та методиці конкретних соціологічних досліджень, оволодіти певним фактичним матеріалом, що належить до так званих теорій середнього рівня (соціологія науки, соціологія сім'ї, соціологія девіантної поведінки).

1.2 Місце дисципліни у навчальному процесі

Курс “Соціологія” дає можливість студентам навчитися застосовувати системний підхід до аналізу суспільства, практикувати визначення критеріїв впливу соціологічних факторів на діяльність людей та виробничі процеси. Вищеназвані проблеми вивчаються в курсах політології, правознавства, основ економічних теорій, спеціальних юридичних дисциплін. Спираючись на знання, набуті в ході вивчення названих дисциплін, соціологія дасть

можливість глибше зрозуміти суспільні явища, поглянути на проблеми розвитку суспільства дещо під іншим кутом зору: як на соціальні явища, що зумовлені станами і процесами, які мають місце у суспільстві, і які завжди проявляються як система взаємовідносин між людьми та групами людей.

2 ЗМІСТ ДИСЦИПЛІНИ

2.1 Лекції

Номер розділу	Номер підрозділу	Назви розділів, підрозділів, тем та основні питання, що розглядаються	Обсяг годин лекції сам. роб.		Посилання на літерат.
1	1	Соціологія як наука	1	3	4
	1.1	Науковий статус соціології, об'єкт та предмет соціологічної науки	0,2	1	[1; 5 - 20]; [8,5-15];
	1.2	Закони і категорії соціології та їх характеристика	0,1	0,5	[10,6-21];
	1.3	Структура і функції соціологічної науки	0,1	1	[25,11-54];
	1.4	Соціологія в системі суспільних наук	0,1	0,5	[31,20-48]; [32,5-41]
	2	Основні етапи розвитку соціологічної думки	1	5	
	2.1	Історичні передумови виникнення соціології	0,1	0,5	[1; 21-31];
	2.2	Соціально-філософські проблеми суспільства і соціального пізнання у працях Демокріта, Платона та Аристотеля	0,1	0,5	[8,29 -197]; [9,16-65]; [14,13-53];
	2.3	Огюст Конт і його погляди на соціологію	0,1	1	[1;31-40];
	2.4	Соціологічні школи кінця XIX – початку XX ст.	0,3	2	[1; 31 - 40];
	2.5	Соціологія XX століття	0,3	1	[2; 15 – 134]
2	3	Методологія та методика конкретних соціологічних досліджень (КСД)	-	6	
	3.1	Поняття програми конкретного соціологічного дослідження	-	1	[1; 55 -78]; [5;111 – 140] [2;67 – 141]

	3.2	Репрезентативність та види вибірки	-	1	[1;55-78] [2;23 –66]
	3.3	Крок відбору та його значення у формуванні вибірки	-	1	[9,657-670]; [8,296-315];
	3.4	Методи збору соціологічної інформації та їх характеристика	-	2	[1;77 – 124]; [3,382-503]; [8;316 – 360] [4,118-258]
	3.5	Методи опрацювання та статистичного групування одержаних соціологічних даних	-	1	[1;77-124] [4;118-258]
3	4	Соціологічний аналіз суспільства як системи	1	4	
	4.1	Поняття “система”. Соціальна система та її особливості	0,2	1	[1;125-127]; [10; 22 - 85]; [8,80-92];
	4.2	Основні компоненти суспільства як системи	0,2	1	[1;127-141]; [31;49-79];
	4.3	Економічна, соціальна, політична і духовна підсистеми, їх взаємозв’язок і взаємозалежність	0,4	1	[1;141-147]; [8;80-92]; [9;198-233]
	4.4	Структурно-функціональний та історико-генетичний підходи до вивчення соціальних систем	0,2	1	[25;55 –120] [1;147 – 157] [25;183 – 237]; [4;93-171]; [4;183 – 191]
4	5	Соціальна структура та її динаміка	1	6	
	5.1	Соціальна структура суспільства та її елементи	0,2 5	1	[1;158-159]; [8,109-120]; [9; 286 – 327];
	5.2	Соціально-класова та професійно-кваліфікаційна структури	0,1	1	[1; 159 - 169]; [10; 22 - 85]; [25; 121- 182]

	5.3	Соціально-етнічна структура та тенденції її розвитку в умовах інформативної та комунікативної революцій	0,3	1	[1;169-174] [7;132 – 167] [4;191-230]
	5.4	Соціально-демографічна структура	0,1	1	[1,174-184]; [16;107-120];
	5.5	Соціальна мобільність і маргінальність	0,2 5	2	[184-188]; [22,11-24]; [23,56-74]
5	6	Соціологія науки та освіти	-	2	
	6.1	Соціологія науки як галузь знання про систему закономірностей розвитку і функціонування науки як соціального інституту. Соціологічні підходи у вивченні системи освіти	-	0,5	[1;215 – 219]; [30;3-38] [10;159-175]; [9;577-596]
	6.2	Структура і динаміка науки як соціального інституту	-	0,5	[1;220-225] [22-277-287]
	6.3	Роль і функції науки та освіти в сучасному суспільстві	-	0,5	[1;226-238] [37;21-30]
	6.4	Мотивація діяльності вчених та її суспільна оцінка. Мотивація навчальної діяльності студентів	-	0,5	[1;238-245] [38;61-65]
6	7	Соціологія груп	2	5	
	7.1	Характеристика та типологія груп. Колектив	0,3	1	[1;246-249] [28;32-37]
	7.2	Функції груп та рівні розвитку. Соціометрія	0,3 5	1	[1;249-257] [28;35]
	7.3	Соціальні ролі та рольові очікування. Керівництво та лідерство в малій групі	0,3 5	2	[14,258-263] [28;33-34]
	7.4	Соціальний контроль. Конформна та девіантна поведінка в групі	0,3	1	[1;258-263]
7	8	Соціологія сім'ї	-	2	
	8.1	Поняття та завдання соціології сім'ї	-	0,5	[1;302-306]
	8.2	Сім'я як соціальний інститут. Структура та функції сім'ї	-	0,5	[1;302-306]
	8.3	Типологія сім'ї. Сімейні відносини і демографічна політика	-	0,5	[1;306-315]
	8.4	Шляхи зміцнення сім'ї	-	0,5	[1;315-321]
8	9	Соціологія особистості	2	6	
	9.1	Поняття особистості в соціології. Основні теорії особистості	0,4	2	24, 162,

	9.2	Співвідношення біологічного та соціального в особистості. Структура особистості. Соціальні статуси та ролі	0,2 5	1	21, 303-390; 24, 331-332,
	9.3	Виховання та соціалізація. Шляхи та етапи соціалізації	0,5	1	21; 435-539
	9.4	Ідентифікація особистості. Референтність та референтні особи	0,4	1	24, 294-295
	9.5	Історичні типи суспільств та історичні типи особистостей. Авторитарна особистість	0,4 5	1	24, 6-7
	10	Соціологія девіантної поведінки	-	4	
	10.1	Поняття девіантної поведінки	-	1	[11] [22]
	10.2	Основні концепції девіантної поведінки та їх характеристика	-	1	[23]
	10.3	Протидія проявам девіантної поведінки з боку суспільства	-	1	[11]
	10.4	Типологізація девіантної поведінки	-	1	[23]
		Всього:	8	43	

3 НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ

Ном. п/п	Назва (повне бібліографічне описання)	Наявна кількість примірн.	Вид
Основна література			
1	А.О.Барвінський Соціологія. Курс лекцій для студентів вищих навчальних закладів. – Київ: Центр навчальної літератури, 2005. –328с.	45	Друк.
2	Капитонов Э.А. Социология XX века история и технология. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1996. – 512с.	1	Друк.
3	Соціологія: Посібник для студентів /За ред. В.Г.Городяненка. – Київ: Академія, 1999. – 348с.	1	Друк.
Додаткова література			
1	Рабочая книга социолога.-2-е издание, переработанное и дополненное. – М.: Наука, 1983. – 477с.	1	Друк.
2	Спеціальні та галузеві соціології / За ред. В.Є.Пилипенка. – Київ: Каравела, 2003. – 304с.	1	Друк.
3	Соціологія / Под ред. В.Н. Лавриненко. – М.: Юнити, 2000.-407с.	1	Друк.
4	Соціологія: Посібник для студентів / За ред. В.Г.Городяненка. – Київ: Академія, 1999. – 348с.	1	Друк.
5	Соціологія: Наука об обществе: Учебное пособие для	1	Друк.

	студентов / Под общей редакцией В.П.Андрущенко и Н.И.Горлача. – Харьков, 1997. – 688с.		
6	Якуба Е.А. Социология. – Харьков: Константа, 1996. – 192 с.	1	Друк.
7	Андреев С.С. Общая социология. Классы как субъекты социального ритма. // Социально-политические науки. – 1993. - № 8. – С.42-54.	1	Друк.
8	Анурин Б.Ф. Проблема эмпирического измерения социальной стратификации и социальной мобильности. // Социс. – 1993. - №4.- С.130-132.	1	Друк.
9	Вебер М. Основные понятия стратификации // Социс. – 1994. - № 5. – С.147-156.	1	Друк.
10	Волков Ю.Г., Мостовая Н.В. Социология. М.: Гардарика, 1998. – 432с.	1	Друк.
11	Галинский Я.И. Социология девиантного поведения как специальная социологическая теория // Социс. – 1991. - №4. – С. 72-78.	1	Друк.
12	Гидденс Э. Стратификация и классовая структура // Социс. – 1992. - № 1. – С.107-120.	1	Друк.
13	Демидов А.М. Общественное мнение на пути институализации // Социс. – 1992. - №2. – С. 75-78.	1	Друк.
14	Заостровцев А.П. Социология семьи //Социально-политический журнал – 1993. - № 9. – С. 29-36.	1	Друк.
15	Зубок Ю.А. Исключения в исследовании проблем молодежи //Социс. – 1998. - №8. – С. 47-56.	1	Друк.
16	Слипенков И.М. Социология молодежи на рубеже своего тридцатилетия //Социс. – 1994. - №6.- С. 50-57.	1	Друк.
17	Киселев Н.Н. В гармонии с природой. – Киев: Политиздат Украины, 1989. –125с.	1	Друк.
18	Козловець М. На горизонті середній клас //Віче. – 1995.-№ 7. – С.11-24.	1	Друк.
19	Кон М., Омелько В., Заборовський В. та ін. Соціальна структура і особистість за умов радикальних соціальних змін: порівняльний аналіз Польщі й України // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1998. - № 3. – С. 56-74.	1	Друк.
20	Кон М., Омелько В., Заборовський В. та ін. Соціальна структура і особистість за умов радикальних соціальних змін: порівняльний аналіз Польщі й України // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1998. - № 1. – С. 121-137	1	Друк.
21	Кравченко А.И. Социология. – М.: Проспект, 2001.- 536с.	1	Друк.

22	Ланцова А.А., Шурупова М.Ф. Социологическая теория девиантного поведения // Социально-политический журнал. – 1993. - №4. – С. 32-41.	1	Друк.
23	Осипова О.С. Девиантное поведение: благо или зло // Социс. – 1998. - №9.- С.106-109.	1	Друк
24	Современная западная социология: Словарь.- М., 1990.- 432с.	1	Друк

4 НАУКОВО-МЕТОДИЧНА ЛІТЕРАТУРА ВИДАВНИЦТВА СумДУ

Ном п/п	Назва (повне бібліографічне описання)	Наявна кількість примірн.	Вид
	Науково - методична література Видавництва СумДУ		
24	Тематичний план, програма та плани занять з курсу “Соціологія”. Для студентів усіх спеціальностей денної форми навчання. – Суми, 2000.-31с.	150	Друк.
25	Барвинский А.А. Наука как социальный институт и ее роль в современном обществе // Підсумки й перспективи роботи кафедр соціально-гуманітарного циклу. – Суми: СумДУ, 1997. – С.21-30.	1	Друк.
26	Барвінський А.О. Гуманістичне покликання науки і науково-технічний прогрес // Філософские проблемы гуманитаризации высшего образования. – Сумы-Бердянск, 2002. – С.61-65	1	Друк.
27	Барвінський А.О. Соціологія науки. – Суми, 1995. - 38с.	3	Друк.
28	Конспект лекцій по курсу «Социология» для студентов специальности 04.01 дневной формы обучения. – Сумы. СумГУ, 1994 г.	200	Друк.

5 ФОРМИ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ.

Формою контролю знань студентів є залік, який проходить у вигляді письмового тестування за всіма темами курсу. За необхідності може бути додаткове усне опитування.

На заліку студент повинен продемонструвати знання з основних питань курсу, незалежно від того, розглядалися вони на лекціях чи виносилися на самостійне вивчення. Перелік цих питань подається в кінці даного видання. На основі цих питань розроблені тести. На заліку кожен студент отримує окремий варіант завдань-тестів, які охоплюють різні теми курсу, а не якусь одну. Зразки таких тестів з окремих тем наводяться у методичних вказівках.

Слід звернути увагу на те, що тести різні: в одних варіантах тестів від студента вимагається вибрати один чи декілька правильних варіантів відповіді, в інших – вписати прізвища вчених, у третіх – визначити послідовність дій чи відповідність твердження певному поняттю (означенню). Серед них є такі, які не мають правильного варіанта, і такі, де всі варіанти правильні. Студенти повинні уважно підійти до роботи над тестами, оскільки негативний результат тестування (менше 60% правильних відповідей) означатиме або повторне тестування, або додаткове усне опитування.

6 МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ДО САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ НАД КУРСОМ

Розділ 1

Роботу над курсом соціології в цілому і над кожною темою зокрема, доцільно починати з чіткого розуміння основних термінів та категорій. Для цього поряд з підручниками чи посібниками доречно використовувати спеціальні словники чи енциклопедії.

Працюючи над першою темою курсу, яка є ввідною, базовою, варто почати з трактування самої назви предмета: Соціологія - (від латинського *societas* – суспільство та грецького *logos*- слово, вчення) - наука про суспільство. Такий попередній аналіз буде поштовхом для розуміння не тільки об'єкта даної

науки, але й її специфіки, її місця в системі наук, які вивчають суспільство. В свою чергу, аналіз специфіки підходів соціології до вивчення суспільства допоможе відійти від спрощеного розуміння цієї науки як сукупності різного роду опитувань громадської думки.

Результатом роботи над першою темою курсу має бути розуміння того, що соціологічна наука при вивченні суспільства як базові використовує такі явища та поняття, як „соціальні відносини” „соціальні групи”, „групова взаємодія”, „соціальне життя”, „соціальний контроль” „соціальні організації”, „соціальні інститути” (доцільно в підручниках чи словниках знайти чіткі визначення цих та інших термінів). А отже, і розуміння соціології як науки про суспільство, як соціальну систему в цілому, функціонування цієї системи через її складові елементи: особистість, соціальні спільноти, соціальні інститути. Важливо розуміти, що соціологія вивчає суспільство саме як систему соціальних зв'язків, і вивчає людину через її зв'язки з іншими людьми та групами, тобто там, де вона представлена в спільнотах.

У зазначених джерелах Ви знайдете досить матеріалу, який допоможе зрозуміти не тільки предмет, але й структуру соціологічної науки. Варто звернути увагу не тільки на основні її елементи (загальна соціологічна теорія, спеціальні соціологічні теорії (теорії середнього рівня) та конкретні соціологічні дослідження), але й на певні додаткові аспекти. Зокрема, існує декілька класифікацій спеціальних соціологічних теорій:

- теорії, що вивчають особливості розвитку окремих соціальних спільнот (соціологія організацій, соціологія міста, соціологія села, соціологія молоді, соціологія сім'ї, етносоціологія тощо);

- галузеві соціологічні теорії, що розкривають особливості соціальних зв'язків в окремих сферах життя суспільства (соціологія праці, соціологія освіти, соціологія науки, соціологія політики, соціологія культури, соціологія економіки тощо);

- теорії, що аналізують окремі соціальні механізми та їх елементи, порушення в їх діяльності (соціологія управління,

соціологія соціального контролю, соціологія конфліктів, соціологія масових комунікацій, соціологія девіантної поведінки, соціологія злочинності тощо).

Краще зрозуміти предмет та специфіку соціологічної науки допоможе робота над матеріалом з історії соціологічної думки, починаючи з Древньої Греції та Риму. Ці питання досить детально висвітлені у всіх підручниках та посібниках. Однак варто зазначити, що незважаючи на значну цінність і оригінальність поглядів древніх, перш за все Платона та Арістотеля, до 19 сторіччя погляди на суспільство та його розвиток були фактично частиною релігійних та філософських доктрин. А емпіричні дослідження якщо і проводились, то теж у межах інших наук, зокрема статистики. Тобто жодної самостійної науки про суспільство, тим більше з власними, своєрідними спеціальними методами не було. І як родоначальника такої науки можна розглядати французького дослідника **Огюста Конта** (1798-1857гг.), якому належить і сам термін „соціологія”. Саме О.Конт поставив завдання створення системи наук, вільних від релігійних догматів і надуманих, не заснованих на досвіді філософських концепцій. В основі будь-якої науки, в тому числі і соціології, науки повинні лежати конкретні емпіричні факти. Соціологію О.Конт вважав найскладнішою, але тим не менш конкретною природничою наукою, яка позбавлена містицизму і схоластики. Його заслуга полягає перш за все в тому, що він узагальнив і систематизував всі попередні уявлення про суспільство, обґрунтував роль соціології в системі інших наук. Однак соціологія Конта була надто тісно прив’язана до природничих наук, не набула специфіки, притаманної наукам суспільним. А всій нинішній зміст і статус соціологія набула під впливом таких вчених-дослідників, як К.Маркс, Е.Дюркгейм, Г.Спенсер, М.Вебер та інші. Кожен із названих вчених вніс свій вклад у розвиток соціології: загальні уявлення про суспільство, його структуру та механізми розвитку у К.Маркса (зокрема, теорії розвитку суспільства, концепція суспільно-економічної формації; специфічне бачення предмета соціології як соціальної реальності, що являє собою сукупність соціальних фактів, у Е.Дюркгейма; аналіз загальних принципів

розвитку суспільства та формування основних соціальних інститутів, диференціація функцій окремих структур та система взаємозалежностей у суспільстві – у Г.Спенсера; „розуміюча соціологія”, що не тільки описує дії людини, але й дає пояснення їх мотивів у М.Вебера.

Знайомство з концепціями названих та інших соціологів дасть змогу зрозуміти і сам предмет соціології і основні етапи розвитку даної науки. Більш того, робота над історією соціологічної думки підводить до розуміння того, що кожен новий аспект, новий підхід, новий метод аналізу суспільного життя співвідноситься з конкретним етапом розвитку самого суспільства, відображає його актуальні проблеми і можливості їх аналізу на кожному етапі.

Перевірити власні знання з конкретної теми допоможуть тести. Нижче наведені зразки тестів, які будуть на заліку. Працювати над тестами слід уважно, оскільки вони різні за характером побудови і вимагають не тільки знань конкретного питання, а й вміння порівнювати, аналізувати, робити висновки. У різних тестах є різна кількість правильних варіантів, є такі, в яких немає жодної правильної відповіді. У деяких тестах слід вписати правильну відповідь.

Зразки тестів :

1 Виберіть з наведених положень те, що на Вашу думку, правильно відображає предмет соціологічної науки:

- а) соціологія – наука про структуру суспільства та поведінку людей як представників соціальних груп;
- б) предметом соціології є сукупність теоретичних понять, за допомогою яких вчені описують реальні факти, пояснюють і практично вирішують соціальні проблеми;
- в) предметом соціології є людина там, де вона представлена в спільнотах;
- г) соціологія – наука про соціальні зв'язки людей.

2 Хто з перелічених вчених надав пріоритет суспільству над людиною:

- а) Г.Спенсер;
- б) К.Маркс;
- в) Платон;
- г) Е.Дюркгейм.

3 Як називається напрямок у соціології, представники якого намагались звести закони розвитку суспільства до біологічних законів природного відбору:

- а) марксизм;
- б) соціальний дарвінізм;
- в) біхевіоризм;
- г) структурний функціоналізм;
- д) немає варіанта відповіді.

4 Впишіть прізвища вчених-соціологів першої половини ХХ сторіччя:

Розділ 2

Розділ „Методологія та методика конкретних соціологічних досліджень (КСД)” вноситься для студентів заочної форми навчання виключно на самостійне опрацювання. Результатом самостійної роботи над літературою з теми повинно бути розуміння КСД як системи дій, пов’язаних між собою єдиною метою, – отримати достовірні знання про конкретне соціальне

явище з можливістю подальшого використання цих знань на практиці.

Робота над літературою з цієї теми має значно розширити знання кожного студента щодо КСД, оскільки переважна більшість вважає єдиною формою КСД опитування за допомогою анкети стосовно роботи громадського транспорту чи реклами окремих товарів. Значення цього рівня соціологічних знань полягає як у його безперечному практичному спрямування, так і в його універсальності з точки зору методів вивчення суспільства та об'єктів аналізу. КСД дозволяють вивчати і міжнаціональні відносини, і відносини у сфері праці та споживання, і вплив засобів масової інформації, і соціально-побутові умови населення, і життєві плани молоді і т.ін.

При вивченні теми слід звернути увагу на різні типи КСД (за масштабом – пошукове, пілотажне, основне, за завданнями

х – описове, аналітичне) та різні види - монографічне, порівняльне, повторне, панельне, лонгітюдне, кожне з яких має своє призначення і свою специфіку. Важливою частиною КСД є його програма, яка містить формулювання та обґрунтування проблеми дослідження, визначення мети та завдань, формулювання гіпотез, на перевірку яких і спрямовується дослідження.

Варто звернути увагу і на різноманітні методи збору інформації в КСД, кожен з яких має свої переваги і є доцільним у конкретній ситуації. Найчастіше використовується опитування, спостереження, аналіз документів. Кожен студент повинен також знати принципи формування вибірки у КСД та основні етапи обробки інформації та аналізу результатів.

Найкращим методом закріплення знань і вироблення певних практичних навичок може бути власне невелике дослідження серед колег по роботі, однокласників, сусідів тощо. Головне, щоб у його проведенні були витримані всі необхідні умови. Перевірити ж теоретичні знання допоможуть тести.

Зразки тестів:

1 Виберіть із наведених тверджень правильні:

- а) у соціологічному опитуванні з'ясовується суб'єктивна думка людей, яких називають респондентами;
- б) мистецтво опитування полягає в правильному формулюванні і розміщенні питань;
- в) аналіз документів буває включеним і невключеним;
- г) вибіркова сукупність завжди більша генеральної;
- д) соціологічне опитування починається зі складання анкети.

2 Виходячи з частоти їх проведення, соціологічні дослідження бувають :

- а) разові;
- б) повторні;
- в) точкові;
- г) регулярні;

3 До основних методів соціологічного дослідження належать:

- а) експеримент;
- б) діагностику;
- в) опитування;
- г) спостереження;
- д) аналіз документів;
- е) всі варіанти правильні.

Розділ 3 Соціологічний аналіз суспільства як системи

Це одна з найскладніших тем курсу, доскональне вивчення якої є необхідним для подальшої роботи. Мета самостійної роботи над даним розділом полягає перш за все в засвоєнні системного підходу до аналізу суспільства, розуміння складних взаємозв'язків між окремими підсистемами суспільства. Слід звернути увагу на основні принципи системного підходу:

- аналіз будь-якого явища чи структури як такого, що складається із частин, елементів, при цьому жоден з них не

зводиться до простої суми елементів; система завжди більше, ніж проста сума елементів;

- аналіз всього як частини, елемента системи і встановлення того, які функції та характеристики набуває даний об'єкт, будучи елементом певної системи;

- аналіз об'єктів як носіїв декількох систем;

- аналіз об'єкта як елемента багатьох систем.

Краще зрозуміти наведені приклади допоможе простий приклад: кожна людина є елементом різних систем - студентської групи, сім'ї, політичної партії, релігійної спільноти, міста, країни тощо. В той самий, окрема людина може розглядатись як біологічна система-організм, як соціальна система-особистість. Іншими словами, всі явища соціального життя можна розглядати як системи з одного боку, і як елементи більш масштабних систем – з іншого. Варто зазначити, що соціальні системи (тобто ті, основними елементами яких є люди, зв'язки між ними, норми, якими вони керуються в своїй діяльності) завжди більш складні, ніж системи біологічного чи технічного порядку, оскільки їх основний елемент – людина – має більш високий рівень свободи у виборі того чи іншого варіанта діяльності.

У рекомендованій для самостійної роботи літературі досить детально висвітлені питання структури суспільства, його основних підсистем, наведені основні наукові концепції аналізу суспільства як системи. Переважна більшість авторів виділяють основні основних економічну, соціальну, політичну та духовну (культурну) підсистеми суспільства. Розглядаючи кожен з них, зверніть увагу на основні соціальні інститути, які є визначальними, базовими для кожної підсистеми (наприклад, власність для економічної, влада – для політичної, соціальна спільнота, клас – для соціальної тощо), а також на ті функції, які виконує кожна з підсистем, забезпечуючи цілісність та стабільність розвитку суспільства в цілому. Краще зрозуміти взаємозв'язок підсистем суспільства допоможе звернення до концепцій К.Маркса та Т.Парсонса.

Зразки тестів:

1 Виберіть з наведених тверджень правильні:

- а) соціальні інститути – базові механізми регулювання життя суспільства;
- б) функціями економічних інститутів є підтримання законів, правил та стандартів;
- в) інститут власності належить до економічних інститутів;
- г) суспільство існувало тоді, коли не було країн і держав.

2 Різноманітні зв'язки, які виникають між соціальними групами, класами, націями, а також всередині їх у процесі економічного, політичного, соціального та духовного життя і діяльності, називають:

- а) виробничими відносинами;
- б) суспільними відносинами;
- в) національними відносинами;
- г) громадськими відносинами;
- д) всі варіанти правильні;
- е) відсутній правильний варіант.

3 Соціальний інститут – це:

- а) певна сукупність закладів, що відповідають соціальній структурі суспільства;
- б) сукупність соціальних норм та культурних зразків, які визначають стійкі форми соціальної поведінки та дій;
- в) система поведінки людей у відповідності до прийнятих у суспільстві норм;
- г) сукупність індивідів, що мають спільні інтереси і перебувають у постійній взаємодії;
- д) всі варіанти правильні.

Розділ 5 Соціальна структура та її динаміка

Робота над попередніми темами курсу дозволяє зрозуміти, що при вивченні суспільства, виявленні джерел його розвитку важливо зрозуміти його не тільки як сукупність окремих індивідів,

але перш за все як взаємодію великих груп людей. Ці групи виділяються за різними значущими для суспільства ознаками – культурними, політичними, економічними, демографічними тощо. При цьому варто пам'ятати, що ці групи не завжди рівноцінні, деякі з них мають у суспільстві більшу вагу, мають неоднаковий доступ до матеріальних благ. І саме взаємодія цих груп визначає динаміку розвитку суспільства.

Для розуміння теми слід звернутися до словників та підручників, щоб чітко зрозуміти значення основних понять теми (соціальна структура, соціальна група, соціальний прошарок, клас, страта, соціальна стратифікація та інші). Доречною буде спроба самостійного аналізу сучасного українського суспільства з точки зору тих великих соціальних груп, які його складають, і співвідношення яких визначає основні характеристики і проблеми нашого суспільства. Слід звернути увагу на соціально-етнічну та соціально-демографічну структуру суспільства та тенденції їх розвитку, оскільки ці проблеми знаходяться в центрі уваги на сьогодні.

Досить цікавим і важливим для розуміння суспільства є питання соціальної стратифікації. Соціальна стратифікація відображає диференціацію суспільства на соціально нерівні групи. Стратифікація може проводитись за різними ознаками, за різними вимірами. Найчастіше виділяють основну для стратифікації різницю у доходах, у доступі до влади, у престижі. У відповідності до цього П.Сорокін виділяє три види стратифікації – економічну, політичну, професійну. Відповідно економічна стратифікація виражається у різниці доходів, рівня життя, існуванні бідних та багатих прошарків населення. Політична – означає диференціацію людей на групи з різним рівнем авторитету, можливостей впливу на хід суспільних процесів, відображає існування в суспільстві тих, хто править, і тих, хто підкорюється. Професійна стратифікація передбачає, що люди різних професій мають у суспільстві різні можливості для власного розвитку, різний престиж.

Головним у теорії стратифікації є розуміння ієрархічності розташування соціальних груп і відмова від однобічності в аналізі суспільства. Теорія соціальної стратифікації є дієвим методом

аналізу суспільства на кожному етапі його розвитку. У ході вивчення цього питання варто звернути увагу і на історичні типи стратифікації – рабство, касти, стани, класи.

Краще зрозуміти питання розвитку соціальної структури суспільства допоможе аналіз таких явищ, як соціальна мобільність та маргінальність. В ході роботи над питанням соціальної мобільності слід звернути увагу не тільки на основні її різновиди (горизонтальну та вертикальну, групову та індивідуальну соціальну мобільність), але й на ті соціальні інститути, які забезпечують таку мобільність в суспільстві. Для закріплення вивченого доцільно простежити, які соціальні інститути забезпечують сьогодні Вашу соціальну мобільність (система освіти, родина, політичні інститути тощо).

Працюючи над матеріалом про маргінальність, зверніть увагу на різне трактування в джерелах цього поняття. При цьому важливо проаналізувати маргінальність не тільки щодо окремих особистостей, але й стосовно цілих соціальних груп, прошарків, чий соціальний статус не визначений або ж ця група випала в даний період із системи суспільного виробництва і знаходиться „на соціальному дні”, оскільки маргіналізація є неминучим компонентом будь-якої перехідної соціальної структури.

Зразки тестів:

1 Людина чи група, що втратила зв'язок зі своїм соціальним класом і не пристала до іншого, не бере участі в суспільному виробництві та морально деградує, є

- а) копоративною;
- б) непрестижною;
- в) декласованою;
- г) асоціальною

2 Ким була введена у науковий обіг категорія „маргінальна особистість”?

- а) М.Вебером;
- б) Р.Парком;

- в) Т.Мальтусом;
- г) відсутній правильний варіант відповіді.

3 Хто є автором теорії соціальної мобільності ?

- а) П.Сорокін;
- б) Р.Мертон
- в) М.Вебер;
- г) К.Маркс;
- д) відсутній правильний варіант відповіді.

Розділ 6 Соціологія груп

Роботу над даною темою варто починати із засвоєння основних характеристик групи як сукупності індивідів, яким властиві: внутрішня пов'язаність, стійкість, здатність здійснювати певні види діяльності, однорідність складу та входження в більш широкі утворення їх структурного елемента. В соціології групи розрізняють за різними критеріями. Одним з них є величина групи. За цим критерієм і виділяють малі (або ж контактні) групи, тобто ті, між всіма членами яких існують безпосередні контакти.

Соціологія малих груп є одним із найбільш цікавих і важливих розділів соціологічної науки, оскільки вивчає особливості поведінки людей в малих групах, можливості впливу групи на поведінку конкретної людини, лідерство в групах, механізми формування групової ідеології. Працюючи над матеріалом розділу варто, перш за все, дослідити основні характеристики малих груп: їх різновиди (формальні та неформальні, референтні, групи членства, реальні та умовні, виробничі, навчальні, сімейні, товариські, рекреаційні та інші. Особливої уваги потребують питання, що стосуються групової динаміки, структури малих груп та рівнів їх розвитку. Слід зазначити, що кожному рівню розвитку малих груп (асоціації, дифузній групі, корпорації, колективу) відповідає певна внутрішня структура і рівень розвитку групової ідеології. При цьому, якщо

формальна структура малих груп визначається досить просто, за чітко визначеними формальними принципами, то для виявлення неформальної структури потрібні спеціальні зусилля, спеціальні методи дослідження. Найчастіше використовують метод соціометрії.

Для глибшого розуміння питання варто звернути увагу і на функції малих груп : функцію соціалізації, інструментальну функцію, експресивну, підтримуючу.

Окремо слід зазначити, що для функціонування групи (як і суспільства в цілому) необхідні спеціальні механізми забезпечення слідування окремих людей та груп певним нормам діяльності, спільно виробленим правилам поведінки в конкретних ситуаціях. Система таких механізмів називається соціальним контролем, який вміщує в себе два основних компоненти: норми (заборони або ж дозволи щось робити – у бажаній формі і прийнятими методами) та санкції (заохочення або покарання, що стимулюють виконання людьми тих чи інших норм).

Наступним етапом роботи має бути вивчення розподілу ролей та функцій, зокрема лідерства в малих групах. У літературі досить детально висвітлені питання, що стосуються функцій лідера в групі, типології лідерства, особливості поведінки та сприйняття керівника та лідера.

Окремо варто зазначити, що кожна група здійснює контроль над тим, як її члени виконують свої групові ролі та норми, притаманні даній групі, виробляючи і застосовуючи при цьому різноманітні позитивні та негативні санкції. Слід звернути увагу на феномен групового тиску, який проявляється уже в самому факті присутності групи. Дуже часто психологічний тиск групи змушує людину відмовитись від правильного з її точки зору рішення і прийняти точку зору групи. Така поведінка є проявом конформізму, тобто такої характеристики людини, яка виражає її податливість тиску групи. Кожен студент може навести приклади як конформізму, так і негативізму, коли людина в будь-якому випадку намагається виступити проти точки зору групи. Обов'язково слід звернути увагу на явище референтності і на

особливості референтних груп, на можливості їх впливу на формування особистості та на її поведінку. Найчастіше референтна група розглядається як така, з якою індивід порівнює себе як з еталоном, на норми та цінності якої орієнтується в своїй поведінці та самооцінці.

Заслуговує на увагу і питання девіантної поведінки, тобто такої, яка йде в розріз з вимогами та очікуваннями групи, суперечить нормам, які ця група сповідує.

Зразки тестів:

1 Як у соціології називають соціальну групу, на яку індивід орієнтує свою поведінку:

- а) корпоративною;
- б) референтною;
- в) нормативною;
- г) всі варіанти правильні;
- д) немає правильного варіанта відповіді.

2 Виберіть з наведених тверджень правильні:

- а) соціальний контроль – механізм соціальної регуляції поведінки;
- б) санкції – це засоби покарання;
- в) соціальні приписи – це заборона чи дозвіл щось робити;
- г) конформізм – це непокора соціальним нормам;
- д) відсутній правильний варіант.

3 Згідно з Р.Мертоном, поведінка, що відхиляється, є наслідком:

- а) неузгодженості між визначеними культурними цілями і соціально-організованими засобами їх досягнення;
- б) соціальної дезорганізації;
- в) відсутності чіткої моральної регуляції поведінки індивідів;

- г) всі варіанти правильні;
- д) відсутній правильний варіант.

Розділ 8 Соціологія особистості

Названа тема займає особливе місце у курсі соціології. З одного боку, працюючи над матеріалом попередніх тем, часто доводилось зустрічати термін „особистість”, з іншого – завжди були посилання на те, що всі соціальні системи є надзвичайно складними саме через те, що до їх складу входять люди, конкретні особистості з притаманними їм рисами та формами поведінки. А тому подальша робота над курсом соціології і засвоєння попереднього матеріалу потребують детального і ґрунтовного вивчення проблем особистості та її формування.

Досить часто в літературі як тотожні використовуються поняття „людина”, „індивід”, „особистість”, проте в науковому аналізі їх варто розмежовувати. Так, поняття „людина” характеризує те спільне, що притаманне всім представникам людського роду, „індивід” розглядається як окрема людина, окрема особа в конкретній єдності її соціальних та біологічних якостей, „індивідуальність” – як сукупність неповторних і своєрідних якостей індивіда. А от поняття „особистість” характеризує саме соціальну сутність людини, оскільки відображає міру соціального в людині. Кожна особистість являє собою сукупність як біологічних, так і соціальних якостей, проте коли ми говоримо про особистість, ми аналізуємо людину перш за все як носія соціальних якостей та функцій, як об’єкт і суб’єкт суспільних процесів.

Звичайно ж, особистість вивчає не тільки соціологія, але й інші науки. Тому, працюючи над літературою з теми, зверніть увагу перш за все на те, що соціологія робить акценти на ті риси людини, які формуються суспільством, які знаходять свій прояв у спілкуванні людини з іншими людьми. Соціологія вивчає людину там, де вона представлена у спільнотах як елемент соціального життя. Тому для розуміння особистості важливо розуміти

механізми її становлення, формування під впливом конкретних соціальних чинників, а також механізми її зворотного впливу на суспільне життя.

Складність питання структури та формування особистості зумовлює існування багатьох теорій, які пояснюють шляхи формування особистості та основні її типи. Зверніть увагу на те, що в різних джерелах тип особистості розуміється і як певна теоретична модель, ідеальний тип як сукупність характеристик, так і як групи індивідів, яким притаманна та чи інша сукупність спільних рис. Найбільш примітивною є типологія, яка існує в масовій свідомості – відомий всім поділ на „хороших” і „поганих” людей. При цьому навіть така примітивна класифікація дозволяє краще зрозуміти саме соціологічні аспекти питання, оскільки відображає суттєві для суспільства риси кожної людини, а саме: її відповідність прийнятим в даному суспільстві нормам поведінки і очікуванням з боку інших людей та груп. А саме ці якості і дозволяють краще зрозуміти питання про структуру особистості, адже соціологія розглядає особистість як стійку систему норм та цінностей, яку вона демонструє в повсякденній поведінці.

Принципово важливим для розуміння даної теми є твердження про те, що особистість не є сталою, застиглою і назавжди даною структурою, а формується в процесі соціалізації. Оскільки в ході роботи будуть використовуватися нові терміни і поняття, для кращого засвоєння матеріалу варто звернутись до словників, виписати основні визначення, терміни, їх співвідношення. Далі будуть наведені тільки основні, базові.

Соціалізація особистості – це процес стихійного засвоєння людиною знань, навичок, цінностей суспільства, процес освоєння соціальних ролей та засвоєння культурних норм. Цінність – це те, що має позитивне значення для індивіда, групи, суспільства. Норма – певне правило, зразок, у відповідності до якого має діяти індивід і дотримання якого вимагається і контролюється суспільством. Соціальний статус – це певна позиція індивіда в суспільстві, яка передбачає відповідні права та обов’язки. При цьому головним статусом називають найбільш характерний для нього статус, з яким

людину ототожнюють інші і з яким вона ототожнює себе сама. Саме цей статус визначає стиль та спосіб життя людини, коло її інтересів, її оточення, манеру поведінки. (У соціології розрізняють також соціальний та індивідуальний статуси. Щоб краще зрозуміти різницю між цими статусами, спробуйте простежити їх особливості на власному прикладі чи на прикладі батьків, знайомих тощо). Соціальна роль – це модель поведінки, яка орієнтована на певний статус. Іншими словами, роль є динамічною характеристикою статусу, оскільки від індивіда, що має певний статус, очікують певної поведінки. Отже, між статусом і роллю є певна проміжна ланка – очікування (рольові очікування, експектації).

Важливо зрозуміти, що соціалізація пояснює те, яким чином людина з істоти біологічної перетворюється в істоту соціальну. При цьому пам'ятаємо, що процес соціалізації значно глибший і складніший, ніж процес виховання, про який говорять значно частіше. Соціалізація відбувається стихійно, а виховання – це спрямований і „зовнішній” відносно до людини процес.

У соціології розглядають первинну і вторинну соціалізації. Первинна відбувається в колі близьких і рідних людей, вторинна – в рамках формальних інститутів (школа, ВНЗ, армія, виробництво). Як бачимо, для аналізу питання про рівні соціалізації важливо враховувати характер відносин та інститутів, через які вона реалізується (неформальні та формальні інститути), а також період розвитку особистості (перша чи друга половина життя). Вимагає окремого розгляду і питання про агентів та інститути соціалізації, оскільки процес соціалізації враховує не тільки тих, хто навчається та засвоює нові знання, цінності, звичаї та норми, але й тих, хто впливає на цей процес. З точки зору суспільства соціалізація може розглядатись як сукупність агентів та інститутів, які формують, спрямовують, стимулюють або ж обмежують становлення особистості. В цьому сенсі агенти соціалізації – це конкретні люди та групи (батьки, родичі, няні, вчителі, тренери, лідери молодіжних угруповань), які свідомо чи стихійно впливають на формування та засвоєння людиною культурних норм та соціальних ролей. Як колективні агенти є соціальні інститути.

Інститути соціалізації – це установи, які впливають на процес соціалізації та спрямовують його (система освіти, армія, міліція, виробничі структури і т. інш.).

Аналізуючи питання соціалізації особистості слід зазначити, що не кожен агент соціалізації має однаковий вплив на конкретну людину. Так, батьки часто скаржаться на значний небажаний вплив вулиці чи конкретної неформальної групи на дитину, коли цей вплив значно пересилує їх бажання сформувати у дитини певні якості та звички. Зрозуміти механізми такого впливу і процесу соціалізації в цілому допоможе робота над питанням про референтність та референтні групи. Слід звернутись до словників, щоб мати чітке визначення даного поняття. Визначивши референтну групу, ми можемо знати і передбачити пріоритети даної особистості і тенденції її розвитку.

У питанні про історичні типи особистості важливо зрозуміти вплив конкретних характеристик суспільства на формування особистості (через систему суспільних відносин та соціальних інститутів), зокрема варто познайомитись з концепцією авторитарної особистості Т.Адорно.

Зразки тестів:

1 У соціологічному розумінні особистість це:

- а) діяльність індивіда, спрямована на задоволення своїх потреб, досягнення своїх цілей в системі конкретних зв'язків та взаємодії;
- б) цілісність соціальних якостей людини, продукт суспільного розвитку і включення індивіда в систему соціальних відносин через активну діяльність та спілкування;
- в) сукупність ролей та позицій, які виконує та посідає людина в різних соціальних групах;
- г) всі варіанти правильні;
- д) відсутній правильний варіант

2 Виберіть з наведених тверджень правильні:

- а) соціалізація притаманна не тільки людям, але й тваринам;

- б) соціалізація включає засвоєння соціальних ролей;
- в) первинна соціалізація найактивніше відбувається в першій половині життя;
- г) підвалини соціалізації закладаються в зрілому віці;
- д) відсутній правильний варіант.

3 Виберіть з наведених тверджень правильні:

- а) особистість – це біологічна сутність індивіда, найвищий рівень його еволюції;
- б) соціальні начала – це те, що людина набуває в процесі соціалізації, навчання і взаємодії з іншими людьми;
- в) соціальні цінності – це те, що має задовольняти індивідуальні, групові або суспільні потреби;
- г) цінності існують не тільки у людей, але і у тварин;

Питання для підготовки до заліку.

ПИТАННЯ ДО ЗАЛІКУ

- 1 Соціологія як наука про суспільство та її відмінність від інших суспільних наук.
- 2 Передумови виникнення соціології. Соціальні теорії Демокріта, Платона та Арістотеля.
- 3 О.Конт і його погляди на соціологію.
- 4 Розвиток соціології в другій половині XIX століття /Г.Спенсер, Ж.А. Де Гобіно, Г.Лебон/.
- 5 Соціологія першої половини XX століття /М.Вебер. Е.Дюркгейм, З.Фрейд, П.Сорокін/.

- 6 Соціологічна думка другої половини ХХ століття. Теорії постіндустріального суспільства і конвергенції.
- 7 Структура та функції соціології.
- 8 Поняття програми соціологічного дослідження. Методологічна та методична частини програми.
- 9 Основні методи збору соціологічної інформації та їх характеристика.
- 10 Вибірка в соціологічному дослідженні, її репрезентативність і види.
- 11 Методи обробки та статистичного групування одержаних соціологічних даних.
- 12 Поняття системи, види систем та їх особливості.
- 13 Соціальна система як цілісність і особливий вид системи. Поняття соціального статусу та соціальної ролі.
- 14 Економічна, соціальна, політична і духовна підсистеми суспільства, їхні взаємозв'язок та взаємозалежність.
- 15 Основні підходи до вивчення соціальних систем та їх характеристика.
- 16 Соціальні спільноти, соціальні інститути і соціальні організації та їх особливості.
- 17 Поняття і види соціальної структури.
- 18 Соціально-класова і професійно-кваліфікаційна структури та їх динаміка.
- 19 Теорія соціальної стратифікації. Основні види стратифікації.
- 20 Соціально-етнічна структура. Особливості соціально-етнічної структури українського суспільства.
- 21 Соціально-демографічна і соціально-територіальна структури та їхні особливості в Україні.
- 22 Соціальна мобільність та її види. Поняття маргіальності.

- 23 Об'єкт, предмет та Функції соціології праці.
- 24 Характер, зміст і види праці як соціологічні категорії.
- 25 Соціальне проектування та соціальне планування як методи соціального управління виробництвом.
- 26 Поняття та витоки соціології науки.
- 27 Структура і динаміка науки як соціального інституту.
- 28 Наука як Форма суспільної діяльності.
- 29 Роль і Функції науки в сучасному суспільстві.
- 30 Мотивація діяльності вчених та її суспільна оцінка.
- 31 Поняття соціології освіти та її соціальні функції.
- 32 Освіта як механізм передачі суспільного досвіду від одного покоління до другого.
- 33 Освіта і сучасний науково-технічний прогрес.
- 34 Загальне поняття вільного часу та його значення в сучасному світі.
- 35 Структура вільного часу.
- 36 Методи вивчення вільного часу.
- 37 Поняття глобальних проблем сучасності.
- 38 Екологічна криза як одна із найгостріших проблем сучасності.
- 39 Демографічний "вибух" і розвиток світового співтовариства.
- 40 Поняття особистості в соціології. Основні теорії особистості
- 41 Співвідношення біологічного та соціального в особистості.
- 42 Структура особистості. Соціальні статуси та ролі.
- 43 Виховання та соціалізація. Шляхи та етапи соціалізації
- 44 Класифікація типів девіантної поведінки за Р.Мертном.
- 45 Ідентифікація особистості. Референтність та референтні особи.

- 46 Історичні типи суспільств та історичні типи особистостей.
Авторитарна особистість.
- 47 Соціологічна теорія девіантної поведінки.
- 48 Етапи формування девіацій та їх характеристика.
- 49 Позитивна і негативна девіації та їх роль у соціальних процесах .
- 50 Суспільна реакція на девіантну поведінку індивідів.
- 51 Предмет, соціальна природа та сутність громадської думки.
- 52 Функції громадської думки. Критерії і показники її соціальної зрілості.
- 53 Засоби формування громадської думки.
- 54 Досвід вивчення громадської думки в сучасному світі.
- 55 Соціологія сім'ї та шлюбу, її предмет і функції.
- 51 Сім'я як складний соціальний феномен.
- 52 Функції та структура сім'ї.